

Talassonímia dels mariners de la Vila Joiosa

FRANCESC XAVIER LLORCA IBI
UNIVERSITAT D'ALACANT
francesc.llorca@ua.es

Introducció Històrica

La Vila Joiosa és una ciutat del País Valencià situada a la comarca de la Marina. El seu terme municipal fita amb la comarca de l'Alacantí i, als inicis del regne de València, fou la frontera amb el Regne de Múrcia. La constitució cristiana de la població la realitzà l'almirall Bernat de Sarrià el 8 de maig de 1300. Des dels seus inicis, l'activitat marítima i pesquera ha estat la principal, puix que la situació geogràfica i política durant segles la van convertir en la gran defensa del migjorn valencià. De fet, trobem que l'any 1304 la Vila Joiosa havia estat destruïda pels atacs de l'estol musulmà de Granada, però atesa la seua importància estratègica immediatament va ser refeta (Ferrer 1990). És per aquesta importància estratègica que ha estat un dels pocs nuclis litorals habitats de manera continuada des del segle XIV. No debades, trobem que a l'any 1563 la seua població era de 1.148 habitants "constituyéndose en uno de los núcleos más poblados del litoral" (Sebastià Llinares 1986:17). Per a l'any 1609 es calculen 350 veïns (1.575 habitants) i fins al segle XVIII la població es manté estable. En arribar el segle XVIII es produeix el major auge demogràfic en la història de la Vila Joiosa i esdevé un dels principals centres marítims del nostre país fins l'actualitat. Aquesta continuïtat històrica de la població vilera i la dedicació secular a les activitats marítimes: pesca, navegació, corsarisme, construcció naval... fan que l'estudi de la toponímia i talassonímia conservada pels mariners siga força interessant. El recull dels topònims s'ha fet mitjançant entrevistes orals a mariners de la Vila Joiosa i, una vegada aconseguits els topònims i talassònims, s'ha procurat de trobar-ne informació bibliogràfica.

Les elevacions

Les elevacions del terreny són uns dels elements fonamentals per a l'orientació dels navegants. Rosselló (1982:4) diu que de les set eminències principals del País Valencià quatre es troben dins l'espai visual dels mariners vilers: Aitana, Puig Campana, Serra de Bèrnia i el Cabeçó. Aquest fet ens dóna idea de la importància que per als mariners de la comarca tindran la denominació d'aquestes elevacions.

- *El Puig Campana*. Muntanya de 1406 metres d'altària i a sis o set quilòmetres de la costa. La seua situació la fa esdevenir un dels principal referents toponímics. *Serra de Finestrat* és la denominació que Jaume I emprà al *Llibre dels Feyts* (*Llibre II*, 381). Pense que *Puig Campana* s'ha de crear des de la mar, ja que la denominació terraire devia ser la que apareix en Jaume I. La *campana* és un clar símil entre la forma del puig i l'objecte esmentat. Pense com Quereda Sala (1978:23), Almiñana (2001:173-174) i com tots els mariners i no mariners –i en contra del parer de Coromines (*Onomasticon*, I, 216)– que la denominació de la muntanya és per la relació que els parlants troben entre el puig i la forma d'una campana. Aquesta relació torna a aparéixer a Bèrnia amb una xicoteta elevació –de forma acampanada i on no pot haver-hi una cabana– que s'anomena *la Campaneta*. A més a més, els campanars de les esglésies són un dels referents dels mariners de totes les contrades. També les campanes es feien sonar els dies de boira, ja que era l'únic senyal que podia guiar les barques sorpreses en la mar. Així doncs, per què no diran *campanes* a elevacions significatives i sí que empraran *cabana*, construcció que des de la mar no s'aprecia? Però la importància del Puig Campana no s'atura ací, sinó que molts dels seus punts són presos com a senyals: La *Rastellera de Llevant* o carena per la banda de llevant. El *Portell*, tall al som del Puig Campana. El *Portell* és un senyal important per a tota la navegació mediterrània. L'*Alt* o part superior del puig. La *Rastellera de Ponent* o carena per la banda de ponent.
- *L'Aitana, Aitana* o *Itana*. Muntanya amb 1.558 metres d'altària. El fet que estiga molt lluny de la mar fa que només siga usada en la navegació que s'allunya força de la costa. Un punt significatiu són les *Boles*, dues esferes dels radars de l'EVA (Estació de Vigilància Aèria) que fan de *senya de molt a fora* per a córrer el bou.
- *El Cabeçó*. Muntanya de vora 400 metres d'altària que tanca la Marina pel migjorn. A l'interior d'aquesta elevació trobem una sèrie de punts: *Les Mamelles*, dues elevacions en forma de sina davant del Cabeçó. *L'Home*, elevació semblant a una silueta d'home situada a la carena del Cabeçó i un dels senyals més utilitzats pels pescadors i els mariners de la costa. *L'Home Gitat*, elevació.
- *La serra d'Orxeta*. Elevació de 671 metres d'alçària a la fita entre la Vila Joiosa, Orxeta i Finestrat. Els mariners la coneixen pel *pa de dacs*. És un senyal de córrer el bou a la Vila Joiosa. La comparació de les serres allargades amb pans és una de les més recurrents de la talassonímia marinera.
- *Bèrnia*. Serra que s'allarga des de Callosa d'en Sarrià fins a la mar amb 1.128 m. d'alçària. El morro que s'endinsa en la mar es diu *Morro Toix*. És de gran ajut a la navegació. Els principals senyals que s'hi contenen són:
 - * *La Campaneta*. Petita elevació situada dintre un mos al mig de la serra. És visible des de molts quilòmetres de distància. Nom metafòric que relaciona la forma de la penya amb l'objecte.
 - * *La Caiguda de Bèrnia*. Paret de Bèrnia que cau vers la mar.

- * *El Relloige*. Elevació situada al capdamunt de la Caiguda. Segons les ombres que s'hi fan els mariners coneixen l'hora.
- * *Els Forts de Bèrnia*. Antiga fortalesa al capdamunt de Bèrnia. Només hi ha un fort però s'ha pluralitzat el topònim. A Bèrnia també trobem diversos topònims peculiars dels pescadors de la Vila Joiosa que són els següents: *El Degollat*, *L'Homenet*, *La Xoneta*, *El Frontó*, *El Pallaret*, *La Cabreta*, *La Selleta*. Ribes (1995:122): "*Sella* era, en català antic com en l'actual, un seti de cavalcar [...] s'aplica amb el significat de collada".
- *La Cortina*. Serra situada al davant del Puig Campana. La configuració de la Cortina és força allargada, amb la base i el som d'igual llargària. Coromines (III, 445) fa derivar aquest topònim de *cort* 'corral de porcs'. No obstant això, també podria crear-se per comparació amb les *cortines* o muralles defensives dels castells. Al seu interior trobarem:
 - * *La Mamella*. Elevació en forma de sina vers la banda de ponent de la Cortina.
 - * *El Senyal*. Tall que hi ha a la Mamella de la Cortina i que assenyala el migdia.
- *El Marraix* o *Els Marraixos*. Serra entre la Cortina i La Mamella de la Monja. Entre els mariners de Benidorm es parla del *Sombrero del Marraix* quan la serra coneguda com el *Marraix* es veu per damunt de Cortina.
- *La Mamella de la Monja*. Elevació a la partida benidormera dels Liriets.
- *Les Penyes de l'Albir*. Les *Penyes de l'Albir* és el nom mariner de la banda de migjorn de la *serra de l'Albir* o *serra Gelada*. A hores d'ara els mariners coneixen únicament la denominació *penyes de l'Albir* i afirmen no haver sentit mai la polèmica denominació de *penyes d'Arabi*. Cavanilles (1795, II, 240) degué copiar *peñas de Arabi* del *Derrotero* de Tofiño, per la qual cosa l'afirmació: "que nuestros marinos llaman *peñas de Arabi*" no va referida als mariners blavets sinó als *Derroteros* castellans. L'any 1391 ja trobem la denominació *lo puig de l'Albir* (Ferrer 1990:544-545). Per a una explicació més aprofundida del topònim vegeu Llorca Ibi (1998:78-80) i Almiñana Orozco (2001:175-177).

La línia de costa

Els topònims costaners que veurem tot seguit són els situats entre el barranc d'Aigües –fita del Campello i la Vila Joiosa– i la cala de n'Aguiló (actualment denominada cala de Finestrat i pertanyent a aquest municipi) que fa de frontera amb el terme municipal de Benidorm. Tanmateix, històricament, la cala de n'Aguiló era la fita entre Benidorm i la Vila Joiosa, però a finals del segle XIX la part benidormera de la Cala, passà a Finestrat. No obstant això, el districte marítim de la Vila Joiosa i el de Benidorm segueixen tenint aquest límit. La descripció es fa de ponent a llevant, en la mateixa direcció que van els corrents marítics des de la Mar Gran a la Mediterrània. També aquesta és la direcció que segueixen les tonyines i altres peixos en la seua migració anual i fet pel qual ha vingut en denominar-se *peix de dret* el que ve de garbí i va a llevant, i *peix de revés* el que ho fa en sentit invers. També la majoria dels entrevistats feien servir aquesta orientació en començar a descriure la costa palesant d'aquesta manera la seua visió de *dret* i *revés*.

- *El Barranc d'Aigües* o *el Barranquet*.- Torrent que davalla des de la població d'Aigües de Busot. Marca la frontera marítima de la Marina amb l'Alacantí. També fou la frontera del regne de València en el Tractat d'Almirra. A les *Ordinacions* (1673:183) l'anomena el *riu de Aigües*.
- *La Torre del Barranc d'Aigües*.- Torre a la banda de llevant del barranc d'Aigües. Apareix a les *Ordinacions* (1673:183): *Torre del riu de Aigües*. Les torres de guaita

- costaneres esdevindran referents importants per a la navegació com manifesta Tofiño (1847:105): “[...] hay en el citado espacio tres torres; la primera dista del cabo cerca de 4^{1/2} millas al N. 13° E. nombrada de la Isleta, la segunda *del Agua* al N. 26° E. 7^{1/2} millas, y la tercera del Charco 10 al N. 36° 5’ E.”.
- *Les Railles*.- Indret al davant de l’Home per la zona de les Mamelles i més amunt del Barranc.
 - *L’Alficòs*.- Talassònim que indica una correguda de bou al barranc d’Aigües que es treballa fent moltes revoltes, a l’igual que la forma del fruit del *Cucumis flexuosus* L. o alficossera. També és el nom de la pedra que hi ha a Cabeçó pel cantó del pont del riu d’Aigües.
 - *Les Reixes*.- Lloma a vora mar des del barranc d’Aigües a la Punta del Perxer. Actualment el nom es veu substituït pel nom d’una urbanització que es diu *Pueblo Acantilado* i que l’ajuntament del Campello amb bona voluntat ha volgut normalitzar com *Penya Segat*.
 - *La Punta Perxer*.- Punta. Actualment s’hi ha construït un mollet.
 - *Platja o Caleta de San Meregildo*.- Cala. Segons García Olagorta (1997:135) es diu *Cala Baeza*.
 - *Platja la Venta*.- Platgeta. A prop es troba la Venta Llanussa. *Llanussa* és la forma com els pescadors vilers enuncien el cognom aragonés *Llanusa*, molt usual a la Marina i a l’Alacantí. Segons García Olagorta (1997:135) es diu *Cala Lanusa*.
 - *El Carritxal*.- Partida i platja de vora mar. Torres Faus (1989:682) recull un text de 1662 on ja apareix aquest topònim: “En el llibre Vila Joiosa trobem una nota que ens fa pensar en una certa castellanització a la ciutat d’Alacant: un testimoni d’Alacant parla del barranc del “carrizal”, i el síndic de la Vila Joiosa li contesta “que el carrizal no se llamaba tal, sino *Carrichal*”. Orts (1972:86) reporta la documentació d’un plet per fites de terme entre la Vila Joiosa i Alacant l’any 1760 on també apareix: “*Carritxal* i *Carritxalet* (fol. 185 vto.)”. *Carrichal* també a Madoz (1845, I, 69) i és un dels pocs topònims de la Marina que transcriu correctament. Al Carritxal hi ha un senyal que es diu *Les Reixes*. Aquest senyal pren com a referència la lloma de les Reixes al Campello vora el barranc d’Aigües.
 - *El Cantal*.- Tossal que es veu al darrere de la torre del Xarco vora la partida dels Alfondons. El *Cantal* es fa servir per trobar talassònims, com ara l’*Almadrava* o el *Fatxo*.
 - *El Xarco*.- Partida. Ja en tenim referències del 21 de juny de 1510: “Siquana sita et possita in termino Ville Ioyose in partida del *Charco*” (Orts 1972:77). També apareix l’any 1662 (Torres Faus 1989:682). La data tan primerenca d’aquest *xarco* ens fa dubtar que siga el referent siga un toll d’aigua, és a dir que provinga d’un *charco* castellà.
 - *La Cala o la Platja del Xarco*.- Cala a vora mar a la partida del Xarco. A la cala del Xarco desaigüen dos riuets: el riu de *Carabassot* i el riu del *Xarco*.
 - *La Torre de la Cala del Xarco*.- Torre de guaita que està a la Cala del Xarco. Apareix a les *Ordinacions* (1673:183): “*Torre del Charco o de Chiraleix*”. També Madoz (1845, I, 69) esmenta la *Torre del Charco*. Martí Mestre a les *Ordinacions* (1673:129) registra diverses variants de *Chiraleix*: *Giratley*, *Giraley*, *Giralley* i *Chiravey*, entre els segles XVI i XVII.
 - *L’Amerador del Xarco*.- Amerador d’espart a la Cala del Xarco. *Amerar* era una de les tasques bàsiques per a poder treballar l’espart. També a Tabarca (Aguiló i Miralles 1991:373), el Campello, i l’Alfàs hi ha diverses partides amb aquesta denominació.
 - *La Platgeta de l’Esparrelló*.- Platja. Coromines cita el topònim: “A la Vila Joiosa se succeeixen la *Roca de la Morena*, la *Punta de la Llissera* i la *Caleta de l’Esparrelló*, tots

- tres, noms de peixos, 1963” (*DECat, Esparralló*). Hi ha una construcció moderna, coneguda com el *Minarete*, que tendeix a substituir-li el nom.
- *La Cala (de) la Figuera o la Caleta*.- Cala a vora mar. Actualment hi ha una instal·lació hostalera anomenada *Eurotennis* que li substitueix el nom.
 - *La Punta de la Llissera*.- Punta a la Caleta on es calava l’almadraveta llissera. Malgrat l’afirmació de Coromines que diu que *Llissera* és un nom de peix, no ho és. *Llissera* és un dels quatre tipus d’almadrava que s’han fet servir a les nostres mars. Era l’almadrava especialitzada a capturar *llissa* ‘*Mugil cephalus*’.
 - *La Roca de la Morena*.- Roca a vora mar a la Caleta. En aquest cas sí que fa referència a l’habitat del peix conegut com *morena* ‘*Muraena helena*’ que es captura precisament a les roques on s’arredossa. Era una captura singular que es feia amb *mornell* (< *morenell* ‘nansa per a la morena’) (veg. Llorca Ibi 2000:47-48).
 - *La platja del Bol Nou*.- Platja a garbí de la Vila Joiosa. A les *Ordinacions* (1673:183) apareix simplement *lo Bolnou*. Però ben aviat el nom comença a corrompre’s i, així, Madoz (1845, I, 69) recull *Bou-nou*. Llorca Baus (1985:169) reporta un acta de l’ajuntament de la Vila Joiosa on s’autoritza calar una almadraveta: “[...] en el rincón del Paraís y sitio denominado *Bol Nou* [...] La denominación *Bol Nou*, al instalarse allí este arte daría origen a *Bou Nou* y por corrupción al actual playa del *Bon Nou*”. Tanmateix sembla que a hores d’ara les coses han tornat al seu lloc, és a dir, a la denominació de *Bol Nou*. El *bol* és un art que per la seua importància i repercussió social esdevé topònim a molts indrets (veg. Llorca Ibi 2000). Qualsevol persona podia acudir-hi per tal de tirar de l’art i poder rebre una part de la captura. Mas i Gil (1979:49) també assenyala l’ús toponímic que ha tingut aquest art: “Calar el “bol” no sólo era como redada y lance, sino que por “bol” también se conocía el paraje en que se redaba”.
 - *La platja del Paraís o el Paraís*.- Platja a ponent de la Vila Joiosa. És un bon recer per a les embarcacions. Orts i Bosch (1972:81) ens ofereix referències del 12 de juny de 1511: “[...] in partita dicta de *Parahís* cum frontatam cum terra Petri Lloret, cum terra Miqualis Çaragossa, cum terra Jocabus Squerdo et cum ripa maris”. També apareix a les *Ordinacions* (1673:183): “El de ponent tindrà obligació de descobrir la *playa de Paraís* y una cala que està a la altra part de la playa”. També Madoz (1845, I, 69) ens diu *playa del Paraís*. Pense que *parais* pot ser un topònim creat i aplicat pels mariners vilers per comparació amb el *paradis* ‘lloc sota coberta destinat a dormir-hi, en les naus medievals’, ja que hi anaven a la recerca de *redós* per a les seues embarcacions. Aquesta funció del *parais* l’esmentava Jaume I al *Llibre* (II, 345): “[...] en aquel loch on nós jahiem (al qual dien en les naus *parays*)”. *Parais* ha conservat aquest sentit de redós per a mariners i embarcacions en diverses llengües mediterrànies, de fet Jal (1848) reporta *paradis* com a lloc per a les naus: “*Paradis*, Fr. anc. s.m. Nom donné, au XVIIe et au XVIIIe siècle, à une retraite pratiquée dans un port, pour mettre les navires à l’abri des accidents de la mer et du vent, pour les parer contre les fortes agitations des eaux. A quelle époque le mot *Paradis* s’introduisit-il dans la marine française avec la signification de bassin, que lui donne le Dictionnaire d’Aubin (1702): —«*Paradis*, Bassin. C’est la parte d’un port où les vaisseaux sont en plus grande sûrete.»” — Per tot açò, no ens hauria d’estranyar que aquest *paradis*, substantiu de caire mariner, done nom al lloc on anaven les naus a refugiar-se i que s’haja fossilitzat com a topònim a la Vila Joiosa.
 - *El Vell Puig*.- Tossal a la partida del Paraís que es fa servir de punt de referència per als mariners segons Esquerdo i Sais (1999:63): “Es troba a la partida del *Paradis*, una mica més avall de la Moratella. És un tossal que serveix de guia per als mariners”.

- *La Nina*.- Tossalet a vora mar en la platja del Parais. Madoz (1845, II, 325) esmenta la *Nina del Parais*.
- *El Canyaret*.- Senya vora la Nina. Com el seu nom indica, és un canyar situat voramar.
- *El Molí de Foc*.- Molí antic per la zona de la Nina.
- *La Platja de la Malladeta*.- És la platja del tossal conegut per la *Malladeta*. Davall de la Malladeta estan *Les Mamelles*, paret rocosa formada per un conglomerat de pedres arrodonides d'on es treien pedrals per a l'almadrava.
- *La Platja del Moro*.- Platja situada a garbí del riu.
- *Les puntes del Moro*.- Partida de la Vila Joiosa. Rosselló (1982:2) qualifica *el Moro* i els seus compostos com a contingent històric o pseudohistòric dels procediments nominatius dels pescadors valencians. A Benidorm trobarem també *La Punta del Moro*.
- *L'Antoneta*.- Partida de la Vila Joiosa. Madoz (1845, I, 69) transcriu *la Antonieta*. Era el nom d'un *pal* 'indret on es treballa el cànem i l'espart de cordes i xàrcies'. Diversos noms de pals han quedat en la toponímia vilera. També cal dir que els pals van passar a denominar-se *sendes* a la Vila Joiosa, però la toponímia de la població encara conserva el *carrer del Pal*, el *carreró del Pal* i la *Platja del Tio Roig del Pal*.
- *El Riu o el riu de la Vila*.- Riu que passa per la Vila Joiosa. Fa de fita entre el Poble Nou i la Vila Vella. Oficialment es diu el *riu Amadòrio*. Segons Madoz (1845, II, 326) es diria *riu Amadorio* al seu pas per Relleu. Aquest riu s'uneix amb el *riu d'Orxeta*, que a partir d'aleshores rep el nom de *riu de la Vila Joiosa*. Riu amunt es troba la *paret del Pantano* que constitueix un senyal mariner. Malgrat l'afirmació de Madoz i les enginyoses elucubracions del mestre Coromines, la realitat és que *Amadòrio* sembla ser una mala lectura de "amado río" que Madoz va prendre per topònim.
- *L'Arsenal*.- Partida de la Vila Joiosa on es construïen embarcacions. Alteració de *arsenal* < *drassanal* 'lloc per construir embarcacions'.
- *La Vila Joiosa*.- Nucli urbà situat sobre un tossalet. Les troballes arqueològiques mostren que es tractava d'un assentament iber on, posteriorment, es constituí un *ubicus* romà –llogaret industrial i portuari–. Segons les darreres investigacions i atesa l'extensió i importància de la ciutat romana que hi havia, deu tractar-se de l'antiga *Alonis* 'ciutat de la sal'. El nom valencià és una de les diverses denominacions de ressonàncies agradoses que al segle XIV es van posar amb l'intent d'atraure població a una comarca plenament morisca.
- *La Platja del Poble o Platja de l'Amerador*.- Platja al davant de la Vila Joiosa. La primera denominació es crea per la seua situació mentre que la segona ve donada per la utilització que la indústria xarciera feia per a amerar-hi el cànem i l'espart. A partir de l'embranchida turística s'ha batejat com *Platja del Centre*.
- *El camí dels Ameradors*.- Camí que duia als ameradors.
- *La Badia de la Vila*.- Mar de davant de la Vila Joiosa. Té una longitud de 3'5 quilòmetres.
- *L'Hort de Lau*.- Indret de la platja de la Vila on se situava la llotja del peix a la primera dècada del segle XX. Segons Soler (1995:41) *Lau* és afèresi d'*Estanislau*.
- *Els Banyes o els banyets*.- Zona de vora mar.
- *La Basseta de l'Oli*.- Zona de vora mar on s'alça la Confraria de Pescadors. Era un lloc on la mar s'arredossava tant que semblava una basseta d'oli.
- *Els Escuts*.- Zona de vora mar.
- *El Moll de la Vila*.- Instal·lacions portuàries.
- *El Varadero*.- Drassana actual de la Vila Joiosa dins el port.